

О.А. Мельниченко,
к.е.н., доц., професор кафедри
економічної політики ХарРІ НАДУ

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

Досліджено вплив глобальної фінансової кризи на добробут населення України. Удосконалено методологічне забезпечення регуляторного впливу держави на життя населення. Визначено перспективні напрями державної політики щодо мінімізації негативного впливу глобальної фінансової кризи на українську економіку і підвищення рівня та якості життя населення України.

Ключові слова: глобальна фінансова криза, державна політика, добробут населення.

Розвиток світової економіки неодмінно супроводжується чергуванням злетів і падінь, а тому час від часу населення, бізнесмени та уряди потерпають від криз. До основних причин останньої фінансової кризи 2008 р. слід віднести таке: надлишок грошової маси, “перегрів” більшості ринків (зокрема, нерухомості та цінних паперів), нехтування інноваційним розвитком наявних виробничих ресурсів, безграмотність міноритарних інвесторів, споживацька політика населення та ін. Нинішня криза, як і всі попередні, призведе, з одного боку, до рецесії та відмирання неконкурентоспроможних галузей, з іншого – до реструктуризації економіки та розвитку галузей з інноваційним потенціалом. При цьому країни, в яких будуть збережені виробничі потужності та створено сприятливий інвестиційний клімат, зможуть розраховувати на істотний приток інвестицій, а відтак – на помітні позитивні зрушення у розвитку національної економіки й підвищення рівня та якості життя населення. Крім того, глобальна фінансова криза створює найбільш сприятливе середовище для перерозподілу сфер впливу (у т.ч. за рахунок придбання знецінених активів) між окремими державами, компаніями та ін.

За таких умов, попри численні дискусії про пошук оптимального співвідношення між ринковими механізмами та механізмами державного регулювання суспільними процесами, саме держава має стати основним

суб'єктом антикризового управління. Відтак дослідження, спрямоване на вдосконалення механізму реалізації державної політики щодо підвищення добробуту населення України в умовах глобальної фінансової кризи, є своєчасним та актуальним.

У сучасних умовах над означеною проблемою плідно працюють О. Біттер, Й. Гнатишин, О. Дудолад, І. Дутка, Т. Кір'ян, Я. Клейнер, А. Колот, О. Крентовська, О. Кухарєва, В. Литвинов, В. Лобас, П. Мазурок, В. Мандибура, М. Папієв, Н. Сітнікова, М. Татаревська, Н. Федірко, М. Федорова, М. Шаповал та інші вчені. Визнаючи безперечні досягнення вищезгаданих науковців, слід зазначити, що у вітчизняній науковій літературі залишаються мало опрацьованими комплексні підходи до вдосконалення механізму реалізації державної політики щодо підвищення рівня та якості життя населення України в умовах глобальної фінансової кризи.

Метою даної статті є вирішення таких завдань: 1) дослідити вплив глобальної фінансової кризи на добробут населення України; 2) удосконалити методологічне забезпечення регуляторного впливу держави на життя населення; 3) визначити перспективні напрями державної політики щодо мінімізації негативного впливу глобальної фінансової кризи на українську економіку і підвищення рівня та якості життя населення України.

У короткостроковій перспективі найпомітніших втрат від глобальної фінансової кризи зазнають не держави, а населення. При цьому представники всіх без винятку страт зазнають втрат, абсолютний розмір яких істотною мірою залежатиме від розміру їхніх статків, структури та сфери розміщення капіталів: злидні та бідні й надалі животітимуть, сподіваючись на соціальний захист з боку держави; забезпечені, унаслідок знецінення поточних доходів й мізерних заощаджень поповнять лави вітчизняної бідноти; середній клас і заможні, через зниження реальних доходів, втратять не лише свою кредитоспроможність, а й частину своїх активів; багаті та олігархи втратять значну частину своїх капіталів, які є істотною мірою переоціненими (так, за деякими оцінками, ще у 2006 р. фіктивний капітал у всьому світі у сім разів

перевищував вартість реальних активів [4, с. 54]). Таким чином, найбільших фінансових втрат зазнають представники вищих страт (особливо ті з них, хто має бізнес, залежний від зовнішніх ринків збуту чи імпортних ресурсів), а соціальних – найменш забезпечені верстви населення, життя яких дедалі більш схоже на фізичне виживання. За розрахунками експертів, приблизні втрати світової економіки від кризи становить 2,8 млрд дол. США [12, с. 59].

Усі сподівання населення і політиків, що глобальна фінансова криза оминє Україну, не виправдались. Як наслідок, значна частина населення, підприємств та галузей виявились не готовими мінімізувати негативний вплив цієї кризи.

Одними з перших від кризи постраждали українські металурги, продукція яких виявилась неконкурентоспроможною на світовому ринку, що перебуває в стані рецесії. Варто відзначити, що глобальна фінансова криза лише загострила ситуацію у цій галузі, оскільки власники українських металургійних комбінатів хоча й отримували упродовж останніх років надприбутки, але (на відміну від основних конкурентів: Китаю, Росії та ін.) не спрямовували їх на модернізацію існуючої техніко-технологічної бази. Через проблеми з реалізацією продукції, більшість металургійних комбінатів і суміжних з ними підприємств згортають виробництво, що негативно впливає на усіх економічних суб'єктів, як-от: власники підприємств – втрачають не лише поточні доходи, а й статки (через знецінення їхніх активів); працівники тисячами поповнюють лави безробітних, позбавляються трудових доходів і можливості виконувати кредитні зобов'язання; держава не отримує очікуваних податкових платежів і валютних надходжень від експорту продукції, збільшує навантаження на Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття тощо.

Не оминула глобальна фінансова криза і вітчизняну банківську систему: по-перше, комерційні банки не лише позбавились довгих і дешевих кредитних ліній від іноземних материнських компаній, але й вивели з України частину своїх капіталів; по-друге, галопуюча інфляція (за 9 місяців 2008 р. – 18,1 % [6])

та антиінфляційні заходи НБУ (перш за все, стерилізація грошової маси) змусили банкірів підвищувати ставки по депозитах, а відтак, і по кредитах; по-третє, панічні настрої серед населення, викликані девальвація національної валюти, обумовили масове дострокове повернення гривневих депозитів; по-четверте, зниження реальних доходів населення призвело до збільшення кількості проблемних кредитів, а також випадків, коли банки змушені продавати об'єкти застави (у т.ч. нерухомість); по-п'яте, зниження кредитоспроможності населення змусило банки зробити більш жорсткими умови видачі кредитів (зокрема, щодо придбання нерухомості на вторинному ринку) і припинити кредитування новобудов, які не здані в експлуатацію. На особливу увагу заслуговує той факт, що у 2007 р. в Україні близько 80 % квартир було придбано завдяки іпотечним кредитам, а тому обмеження доступу до кредитних ресурсів спонукало значну частину будівельних компаній “заморозити” об'єкти. За таких умов втрачають усі: власники – свій бізнес, будівельники та працівники суміжних галузей – робочі місця, населення – гроші, інвестовані в будівництво. При цьому населення і комерційні банки змушені вирішувати проблему розрахунків по іпотечних кредитах, об'єкти застави по яких (пайові частки в недобудовах) знецінюються.

Наочним проявом фінансової нестабільності в Україні стала стрімка девальвація національної валюти. Так, лише упродовж десяти днів жовтня 2008 р. курс гривні до основних світових валют погіршився більш ніж на третину, що обумовлено впливом таких чинників: зниження розміру валютних надходжень від експорту продукції; небажання окремих експортерів обмінювати ВКВ на національну валюту, яка стрімко дешевіє; виведення іноземними інвесторами значної частини капіталів [10]; запізнелі дії НБУ щодо стабілізації ситуації на валютному ринку тощо. Однак передумови для обвалу гривні було закладено раніше, оскільки після різкої ревальвації гривні (2005 р.) Україна стала привабливою для імпорту, що зумовило не лише перехід від позитивного до негативного сальдо торговельного балансу (розмір якого неухильно зростає), а й “вимивання” валюти з національної економіки. Крім

того, не варто нехтувати прорахунками у державній політиці щодо розвитку бізнесу, популізмом соціальної політики держави та ін. На окрему увагу заслуговує твердження експертів, що на перепродажу 5 млрд дол. США резервних коштів вітчизняні банки за пару тижнів змогли заробити 500 – 700 млн дол. США [11, с. 57]. Крім того, банки мали додаткові вигоди за рахунок часткової виплати процентів по достроково закритих депозитах, завдяки чому не лише істотною мірою мінімізували негативний вплив фінансової кризи, а й використали її для власного збагачення.

Для подолання наслідків глобальної фінансової кризи уряди розвинутих країн світу готові витратити понад 3,3 трлн дол. США, більшість з яких передбачається спрямувати на рекапіталізацію чи націоналізацію капіталів банківських установ, а також на істотне підвищення розміру гарантій за банківськими вкладками [12, с. 60]. Однак якщо більшість країн на фінансування антикризових заходів використовують власні золотовалютні резерви, то дехто (Ісландія, Пакистан, Угорщина та ін.) звернулись до МВФ з проханням надати фінансову допомогу. Попри наявність власних фінансових ресурсів, Україна теж сподівається отримати від МВФ стабілізаційний кредит у сумі 16,5 млрд дол. США. На сьогодні відомі лише фінансові умови його надання: кредит видається окремими траншами упродовж двох років; упродовж перших двох років проценти не виплачуються, а по їх завершенню, упродовж п'яти років кожний транш має бути погашений; кредитна ставка плаваюча і станом на 28 жовтня 2008 р. становить 3,7 % річних [5]. Отже, фінансові умови виглядають доволі привабливими, але МВФ, як і будь-який фінансовий інститут, захищає інтереси своїх акціонерів [10], а тому висуває додаткові вимоги до країни-боржника.

Оскільки на сьогодні перелік таких вимог офіційно не оприлюднений, тому цікавою є думка експертів журналу “Бизнес” [9, с. 47]. Так, якщо введення режиму гнучкого валютного курсу сприймається як виправданий крок, то переважно негативні очікування має переорієнтація монетарної політики на режим інфляційного таргетування, оскільки це призведе до підвищення

кредитних ставок, а відтак, до штучного стримування подальшого розвитку національної економіки. Окремі положення (зокрема, не підвищення мінімальної заробітної плати до рівня прожиткового мінімуму) є прямим порушенням чинного законодавства [1; 3 та ін.]. Перегляд умов індексації соціальних виплат, а також “заморожування” розміру пенсій, стипендій та заробітних плат працівникам бюджетної сфери призведуть до скорочення реальних доходів населення та поглиблення бідності. Разом з тим, зрівняння цін на газ внутрішнього видобування й імпортного (фактично, підвищення вартості газу для населення), а також підвищення тарифів в сфері ЖКГ стануть черговим кроком до істотного подорожчання вартості життя, що негативно позначиться на добробуті нижчих страт.

На окрему увагу заслуговують вимоги МВФ щодо приватизації підприємств держсектору та продажу земель сільськогосподарського призначення. Автор неодноразово наголошував на необхідності припинення необґрунтованої трансформації форм власності (особливо це стосується природних монополій) та створенні цивілізованого ринку земель сільськогосподарського призначення [8 та ін.], однак за умов глобальної фінансової кризи такі заходи вимагають найбільш зваженого підходу до їх реалізації, оскільки істотною мірою зростає вірогідність продажу за безцінь державних стратегічних підприємств та земельних паїв селянами. Зважаючи на наявну економічну ситуацію та наміри України відродити свій статус Європейської житниці, вбачається передчасним зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. Крім того, зниження ринкової ціни активів підприємств робить їх привабливими не для приватизації (до речі, у державній власності залишились переважно стратегічні підприємства, приватизація яких може завдати шкоди економічній безпеці країни), а для одержавлення. Основним критерієм для прийняття позитивного рішення щодо придбання державою таких активів має стати не лобювання інтересів певного економічного клану (які матимуть намір позбутися баласту), а об’єктивна оцінка ефективності діяльності та перспективності розвитку підприємств. При

цьому держава може навіть визнавати дії власників (зокрема, масове звільнення працівників) як грубе порушення приватизаційних умов, а відтак, на законних засадах повернути у державну власність значну частину підприємств (звісно виплативши їхнім нинішнім власникам справедливій компенсації).

Отже, більшість імовірних вимог МВФ є неприйнятними для України. Більше за те, наявність близько 33 млрд дол. США золотовалютних резервів країни [11], по-перше, ставить під сумнів доцільність на задалегідь не вигідних для країни умовах отримувати стабілізаційний кредит; по-друге, має вгамувати панівні настрої серед населення й налаштувати їх на участь в антикризових заходах; по-третє, вимагає від політико-адміністративної еліти країни консолідації зусиль і посилення їх відповідальності за ефективне та цільове використання наявних ресурсів. Крім того, зважаючи на масштабні негативні наслідки фінансової кризи, особливої значущості набуває вдосконалення механізму реалізації державної політики щодо підвищення рівня та якості життя населення України – штучно створеної системи, яка, відповідно до базових принципів і функцій управління, за допомогою доступних методів і засобів, здійснює регуляторний вплив на суспільство, завдяки чому забезпечує ефективне функціонування цієї системи для досягнення визначеної мети (задоволення усе зростаючих потреб населення) та розв'язання протиріч [7].

Відзначимо, що автором уже досліджені основні засади цього механізму [7; 8 та ін.], який передбачає комплексне застосування як традиційних (нормативно-правових, економічних, адміністративних, організаційних та соціально-психологічних), так і нових (геополітичних) методів державного регулювання.

У сучасних умовах застосування методів нормативно-правового регулювання зводиться до розробки та прийняття антикризового законодавства. Попри політичну кризу в країні, представники всіх гілок влади і різних політичних сил прийняли активну участь у розробці та прийнятті Закону України “Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України”

[2], який спрямований на забезпечення конституційних прав громадян, гарантування економічної безпеки держави, мінімізації можливих збитків для економіки та фінансової системи України від фінансової кризи. Попри низку позитивних моментів (сприяння капіталізації та рефінансуванню банківських установ; здешевлення кредитів для бізнесу; надання кредитів на завершення будівництва житла, яке здійснюється із залученням іпотечних кредитів; кредитування або співфінансування довгострокових інфраструктурних, інвестиційних та інноваційних проектів загальнодержавного значення; підтримка вітчизняного товаровиробника, особливо аграріїв; підвищення до 150 тис. грн розміру гарантій по вкладах фізичних осіб), цей Закон позбавлений механізму реалізації зазначених заходів (окрім фінансування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб), а джерело їх фінансування (понадпланові надходження від приватизації державного майна), особливо зважаючи на вищенаведене, є неприйнятним, хоча і співзвучним із інтересами МВФ та світового бізнесу.

Оскільки економічні методи державного регулювання передбачають стимулювання економічного зростання, тому найбільш дієвими вбачаються такі заходи: зниження податкового тиску на вітчизняних товаровиробників; скорочення видатків на утримання апарату державного управління; рефінансування банківської системи та націоналізація підприємств, які потребують фінансової допомоги; надання пільгових кредитів для інноваційного розвитку підприємств; фінансування завершення будівництва житла, яке здійснюється із залученням іпотечних кредитів; доведення мінімальної заробітної плати до рівня прожиткового мінімуму і подальше їх коригування відповідно до рівня інфляції; виділення бюджетних коштів на поповнення коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та капіталізацію Державної іпотечної установи; виважене використання грошової емісії, стерилізації грошової маси та ін.

Організаційні методи державного регулювання передбачають такі заходи:
1) визначення процедури участі в процесі приватизації та націоналізації

підприємств; 2) сприяння укладанню угод; 3) надання необхідних консультацій та інформації; 4) розробка стратегій, програм, прогнозів і планів розвитку держави (регіону, галузі); 5) координація зусиль та ресурсів.

Наразі особливої актуальності набувають засоби адміністративного впливу держави, оскільки виважене їх використання істотною мірою стабілізувати ситуацію в країні. Так, дотримання стандартів і норм забезпечує захист внутрішнього ринку від неякісної продукції; ліцензування – упорядкування певних видів діяльності; квотування – регулювання насиченості внутрішнього ринку; застосування санкцій – підвищення дисципліни серед економічних суб'єктів; надання державного замовлення – підтримка вітчизняного товаровиробника; встановлення граничних і фіксованих цін – узгодження інтересів продавців та покупців поварів і послуг; зняття обмежень на користування строковими депозитами – стабілізацію вітчизняної фінансової системи та відновленню довіри до банківської системи.

Соціально-психологічні методи державного регулювання передбачають формування у громадян України почуттів гідності, патріотизму та суспільної значущості, підвищення трудової та політичної активності, прагнення забезпечити власний добробут і добробут членів своєї сім'ї.

Геополітичні методи державного регулювання уперше виділяються як окремий спосіб впливу держави на життя населення та передбачають забезпечення захисту інтересів своїх громадян як на теренах України, так і за її межами. Специфіка цих методів виявляється у врахуванні під час розробки та реалізації державної політики економічних, політичних, географічних чи інших особливостей якої-небудь країни чи регіону. За сферою прояву ці методи можна розділити на такі групи: внутрідержавні (надання дотацій та компенсацій, податкових та інших пільг; встановлення розміру і частки бюджетних видатків на соціальний захист населення та розвиток національної економіки) – узгодження інтересів та захист прав різних верств населення, господарюючих суб'єктів, галузей, регіонів; міждержавні (ратифікація договорів між Україною та іншими державами) – захист прав громадян

України, які тимчасово працюють чи відпочивають за кордоном, сприяння розширенню ринків збуту вітчизняної продукції та залучення в національну економіку інвестицій та інновацій; геополітичні (співпраця з міждержавними і наддержавними організаціями – ООН, ОБСЄ, МВФ, СОТ, ГУАМ та ін.) – утвердження статусу України як країни з соціально орієнтованою ринковою економікою європейського типу та стандартами якості життя, притаманними високорозвиненим країнам світу, а також протидія .

Отже, узагальнення напрацювань провідних учених і результати власних досліджень дозволили дійти таких висновків: 1) унаслідок глобальної фінансової кризи в Україні матиме місце поглиблення бідності (особливо серед працездатного населення), призупинення процесу формування середнього класу та зниження статків представників вищих страт; 2) від кризи найбільшою мірою постраждають експортно орієнтовані й інноваційно розвинуті підприємства (металургія), а також ті, чия діяльність залежить від доступності кредитних ресурсів (будівництво, автомобілебудування); 3) попри дестабілізацію фінансової системи, комерційні банки більшість фінансових втрат переклали на населення; 4) дискусійним є питання про доцільність отримання від МВФ стабілізаційного кредиту, особливо за наявності достатніх власних золотовалютних резервів; 5) запорукою подолання негативних наслідків глобальної фінансової кризи є визначення перспективних напрямів державної політики (запобігання бідності, інноваційно-інвестиційний розвиток української економіки, побудова соціально відповідального суспільства та ін.), а також грамотне застосування нормативно-правових, економічних, адміністративних, організаційних, геополітичних та соціально-психологічних методів державного регулювання, як складових механізму реалізації державної політики щодо підвищення рівня та якості життя населення України.

Список використаних джерел

1. Закон України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” від 5 жовтня 2000 р. № 2017-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

2. Закон України “Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України” від 31 жовтня 2008 р № 639-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

3. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про затвердження заходів щодо реалізації Концепції дальшого реформування оплати праці” від 23 квітня 2001 р. № 152-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

4. *Бирюк С.* Финансисты и промышленники должны правильно оценить перспективу: какие отрасли развивать, а какие нет // Бизнес. – 2008. – № 43. – С. 54 – 57.

5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elvisti.com/node/79967>.

6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

7. *Мельниченко О. А.* Концептуальні засади механізму державного регулювання рівня та якості життя населення // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2007. – № 2 (32). – С. 318 – 327.

8. *Мельниченко О. А.* Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання: [Монографія]. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2008. – 232 с.

9. На тобі, небоже // Бизнес. – 2008. – № 44. – С. 47 – 48.

10. По потребностям // Бизнес. – 2008. – № 43. – С. 6.

11. Порезвились // Бизнес. – 2008. – № 44. – С. 57 – 58.

12. Щедрий вечер // Бизнес. – 2008. – № 44. – С. 59 – 60.

Melnychenko A.A. Features of realization of state policy in relation to increase of level and qualities of life of population of Ukraine in the conditions of global financial crisis.

Influence of global financial crisis is explored on welfare of population of Ukraine. The methodological providing of the regulator influencing of the state is improved on life of population. Certainly perspective directions of state policy in relation to minimization of the negative influencing of global financial crisis on the Ukrainian economy and increase of level and qualities of life of population of Ukraine.

Key words: global financial crisis, state policy welfare of population vice.

Мельниченко А.А. Особенности реализации государственной политики относительно повышения уровня и качества жизни населения Украины в условиях глобального финансового кризиса.

Исследовано влияние глобального финансового кризиса на благополучие населения Украины. Усовершенствовано методологическое обеспечения регуляторного влияния государства на жизнь населения. Определены перспективные направления государственной политики минимизации отрицательного влияния глобального финансового кризиса на украинскую экономику и повышения уровня и качества жизни населения Украины.

Ключевые слова: глобальный финансовый кризис, государственная политика, благополучие населения.